

Studiepaket språkstörning moment 2

Språkstörning i olika åldrar

Innehåll

Språkstörning i olika åldrar	3
1. Språkstörning i förskoleåldern	3
2. Språkstörning i skolåldern	5
3. Språkstörning i gymnasieåldern och vuxenlivet	8
Vill du veta mer?	10

En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till förskolor och skolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver också flera specialskolor för olika målgrupper, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel. Välkommen till Sveriges största kunskapsbank inom specialpedagogik.

Stödmaterial språkstörning moment 2

Språkstörning i olika åldrar

© Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2019

Ansvarig på SPSM: Aya Stehager

Författare: Marika Habbe, Liselotte Maurex, Annelie Westlund

Redaktion: Aya Stehager

Produktion: Liljedal Communication AB

ISBN: 978-91-28-15315-7

Artikelnummer: 15315

Språkstörning i olika åldrar

Det är viktigt att diagnosen språkstörning upptäcks tidigt och att alla barn, unga och vuxna med språkstörning får det stöd och de insatser som de behöver, genom skolåren och i vuxenlivet. De första skolåren bör till största delen vikas åt att utveckla de språkliga färdigheterna och läs- och skrivförmågan, medan det för ungdomen eller den vuxne handlar alltmer om att bygga upp kompensatoriska strategier, och att bli självständig i att använda dem.

1. Språkstörning i förskoleåldern

Svårigheter med språkets form är oftast det som märks först. Det kan till exempel visa sig genom att barnet inte kommer igång med talet, byter ut eller utelämnar språkljud, eller genom att lite äldre förskolebarn fortfarande använder satsar eller meningar med bara två ord.

Svårigheter med fonologisk och grammatisk förmåga kan märkas tydligt i förskoleåldern. Då är det viktigt att koppla in en logoped eller en specialpedagog med fortbildning inom tal och språk för att göra en kartläggning och rekommendera stöd och åtgärder. Lättare uttalssvårigheter går ofta över av sig själva när barnet blir äldre. Om det finns större svårigheter som gör att barnets tal är svårt att förstå, det vill säga svårigheter som påverkar möjligheterna att kommunicera och samspeka, är det viktigt att sätta in åtgärder.

Redan i tvåårsåldern bör omgivningen vara uppmärksam på om ett barn inte använder några ord. Det kan handla om semantiska svårigheter som innebär problem med att lära in ord, vad ord betyder och hur ord hör ihop med varandra. Barnet har då svårt att använda ord när han eller hon pratar, och svårt att förstå språk. Ett bristande ordförråd märks kanske inte så tydligt i förskoleåldern om barnet kämpar med uttal och meningsbyggnad, men kan bli tydligare när uttalssvårigheterna har minskat. Nedsatt språkförståelse kan också handla om den grammatiska förståelsen, det vill säga svårigheter att förstå komplexa instruktioner med exempelvis omvänd ordföljd. Det är ett område där det är lätt att missa om ett barn har bekymmer.

Ofta kan föräldrar och förskolepersonal säga att barnet ”förstår allt man säger”. Men förståelsen hör ihop med många olika funktioner. Att ett barn förstår att det är matdags beror inte bara på att den vuxne har sagt ”det är dags för lunch”. Barnet kanske ser att de andra barnen sitter vid matbordet redan eller att bordet är dukat. Sådana signaler hjälper barnet att förstå att det är dags att äta, men det betyder inte att barnet förstår ordet ”lunch” om det sägs i ett helt annat sammanhang. Om du vill ta reda på vad barnet egentligen förstår

av det som sägs är det därför viktigt att ge instruktioner utan alla de andra signalerna. Generellt brukar man säga att svårigheter med språkförståelsen ofta är tecken på en mer omfattande problematik med språket jämfört med om barnet bara har uttalssvårigheter.

Redan långt innan ett barn börjar tala kan du se att barnet har svårigheter med kommunikation och samspel. Det kan handla om att ett litet barn inte tar blickkontakt eller jollar, eller visar ett ointresse för kommunikation. Det kan också visa sig i en annorlunda användning av gester, eller en avvikande mimik eller ögonkontakt. Barnet kanske inte tar ögonkontakt alls, håller kvar blicken för länge, eller tar kontakt med andra barn och vuxna på ett sätt som uppfattas som annorlunda. Kanske märker du det genom att barnet har svårt att delta i friare lekar eller i lekar där man förväntas spela olika roller. Det är ofta svårt att ringa in vad som ”känns fel” men det är viktigt att uppmärksamma om det finns en oro för barnets beteende, kommunikation eller språk, hemma eller i förskolan.

Barn med så kallade pragmatiska språksvårigheter kan ha svårt att förstå och förhålla sig till att andra människor kan ha andra tankar, känslor eller avsikter än de själva. Den här typen av svårigheter förekommer hos barn med autism, men finns också ibland hos barn med språkstörning som inte har fått en autismdiagnos. Då är det bra om barnet tidigt får hjälp att lära sig olika strategier för att ta kontakt och samspela med andra.

Det så kallade Catalise-konsortiet är en grupp av forskare, yrkesverksamma och intresseföreningar från ett femtiotal länder. Gruppen har arbetat med att beskriva hur en språkstörning yttrar sig, och bland annat har man sammanställt vilka tecken på bestående språkliga svårigheter som omgivningen bör vara observant på i olika åldrar. Om ett barn i femårsåldern, som inte har någon annan funktionsnedsättning eller är nyanländ, har svårigheter inom nedanstående språkliga områden kan en bedömning behöva göras av en logoped. Det handlar om:

- Svårigheter med att berätta eller återge en sammanhängande berättelse.
- Nedsatt språkförståelse.
- Påtagliga svårigheter att följa eller komma ihåg muntliga instruktioner.
- Pratar mycket, men har svårigheter att delta i ömsesidig kommunikation.
- Barnet tolkar allting bokstavligt och förstår inte poängen.

Stödinsatser

Tidigare var det vanligt att förskolebarn med språkliga svårigheter regelbundet besökte en logoped för träning. Idag vet vi att barnets språkutveckling behöver stimuleras dagligen och i olika situationer, därför är det viktigt att göra det både hemma och i förskolan. Att träna språket hos ett förskolebarn bör bestå

av lustfyllda aktiviteter och bygga på lek och samspel, gärna i grupp tillsammans med andra barn. Ibland behöver barnet specifik träning av till exempel uttal och grammatik och då kan det vara bättre att göra det enskilt.

2. Språkstörning i skolåldern

I förskoleklassen kan svårigheter med språklig medvetenhet visa sig. Det kan till exempel handla om:

- svårigheter att dela upp ord i stavelser
- svårigheter att uppfatta olika språkljud i ord
- att barnet inte har börjat känna igen bokstäver
- att barnet inte kan känna igen sitt namn när det är nedskrivet.

De uttalssvårigheter som präglade förskoleåren kan ha försvunnit när barnet börjar skolan, de märks kanske främst vid långa svåruttalade ord. Men för ett fåtal elever med språkstörning kan uttalet vålla stora bekymmer även i skolåldern. Problem med att formulera meningar kan också ha minskat när ett barn börjar skolan, men även här finns det en grupp av elever med språkstörning som fortfarande har dessa problem.

Elever med språkstörning kan ha ett litet ordförråd jämfört med jämnåriga och har kanske inte en lika djup förståelse av orden. De förstår ordet i ett sammanhang men inte i ett annat och kan ha svårt att själva använda ordet. Ett litet ordförråd kan också märkas i svårigheter att plocka fram ord ur långtidsminnet, så kallade ordmobiliseringsproblem. Det kan till exempel vara svårt att snabbt plocka fram rätt ord i klassrumssituationen. Det kan märkas genom att eleven söker efter ord och dröjer med svaret. Svaret på en fråga kan då ofta bli: ”Jag glömde”.

Elever med språkstörning har också svårare än andra att kategorisera och organisera sitt ordförråd, vilket påverkar förmågan att plocka fram ord. Särskilt svårt kan det vara med abstrakta ord och överordnade begrepp som används inom olika skolämnena. Att tolka ideomatiska uttryck som ”att kasta ett öga på något” eller ”hoppa över en sida” kan också vara knepigt för elever med språkstörning. Det är vanligt att elever med språkstörning lätt tappar ord och språkliga former som de tidigare har kunnat. För äldre barn och ungdomar är det ovanligt att svårigheterna bara handlar om att uttrycka ord och formulera meningar. De har ofta också svårt med förståelsen.

Pragmatiska svårigheter kan ge konsekvenser för det sociala samspelet med såväl jämnåriga som vuxna. Även svårigheter med språkproduktion och språkförståelse kan leda till att eleverna blir osäkra när det handlar om att ta egna initiativ till samspel eller att svara på andras initiativ. Svårigheter i kommunikationen med jämnåriga kan leda till utanförskap. Många elever med språkstörning söker sig därför ofta till de vuxna i skolan.

Pragmatiska svårigheter blir ofta mer framträdande ju äldre eleven blir. Det

kan bero på att elever med språkliga svårigheter kanske inte har fått samma möjligheter att öva sig på samspel och kommunikation som jämnåriga. Det språkliga samspelet blir också mer komplext ju äldre eleverna blir vilket gör att pragmatiska svårigheter märks tydligare. Eleverna med språkliga svårigheter kan behöva stöd och övning i att kommunicera med jämnåriga. Du kan uppmuntra dem att iaktta turtagningsregler, påkalla uppmärksamhet och lyssna på vad den andre säger. Ibland får du hjälpa till att skapa situationer där eleverna kan kommunicera med varandra utifrån givna ämnen.

Läs-, skriv- och räkneförmåga

Många elever med språkstörning har svårt att lära sig läsa och skriva. De kan ha generella läs- och skrivsvårigheter, som beror på att flera delar av språkförmågan behövs i läs- och skrivprocessen. De kan ibland också ha specifika läs- och skrivsvårigheter, det vill säga dyslexi. Ett första steg när du funderar på orsaker till en elevs lässvårigheter är att undersöka om svårigheterna beror på en svag avkodningsförmåga, en svag förståelse eller en kombination av båda.

Många elever med språkstörning får bekymmer med matematiken. Det kan till exempel bero på att eleven inte har tillägnat sig alla abstrakta matematiska begrepp, eller att lästalen ställer krav på att eleven ska kunna läsa och dra slutsatser av texten för att kunna lösa uppgiften. Ibland handlar det istället om specifika matematiksvårigheter, det som också kallas dyskalkyli. Om du är osäker på vad som är vad och vilken sorts stöd eleven behöver är det viktigt att göra en noggrann utredning. I första hand vänder du dig till skolans elevhälsa. Därefter kan det bli aktuellt med en remiss till en specialist, om det inte finns logopedier i elevhälsan.

Digital kompetens

När ett barn har kommit upp i skolåldern har det numera oftast haft flera år på sig att bekanta sig med olika sorters appar och digitala verktyg. För elever med språkstörning kan de digitala lärverktygen vara en stor hjälp. De kan användas för att

- ge språklig stimulans
- visualisera ämnesinnehållet
- läsa upp text
- spela in genomgångar, som kan repeteras gång på gång.

För elever med omfattande språkstörningar kan bildbaserade kommunikationshjälpmedel i mobilen, datorn eller plattan vara avgörande för att kunna förmedla eller förstå ett budskap.

Det är viktigt att du noga tänker igenom vilka lärverktyg som eleven har nytta av. Vad är syftet och målet med att använda dem? I valet av lärverktyg och hjälpmedel är det bra att ta hjälp av logopedier, psykologer eller specialpedagoger som har kunskap om elevens språkliga och kognitiva profil och pedagogiska behov.

För elever med språkstörning kan både informationsinhämtning på internet och social samvaro i digitala forum vara svårhanterligt. Det är svårt och ibland övermäktigt att formulera sig på rätt sätt i olika sammanhang eller att värdera skriftlig information. Här kan elever med språkstörning behöva mycket stöd, både när det handlar om att använda dator och platta i undervisningen, och när det handlar om att kommunicera på internet. När kommunikation sker på distans, till exempel via sms och i digitala medier, faller många icke-verbala ledtrådar bort, det vill säga ögonkontakt, minspel och gester. Elever med språkstörning kan behöva extra mycket stöd av icke-verbala ledtrådar i sin kommunikation och därför kan de bli extra sårbara i de här sammanhangen. Samtidigt kan digitala forum för en del personer vara det bästa sättet, eller det enda sättet, att få ett socialt sammanhang och inhämta information.

Stödinsatser

För att elever med språkstörning ska få bästa tänkbara stöd i alla situationer, både i skolan och i vardagen, är det viktigt att alla professioner runt eleven samarbetar, har ett gemensamt synsätt och ett nära samarbete.

Språket är nödvändigt för att kunna tillägna sig undervisning. Alla delar av grundskolans läroplan och kursplaner förutsätter en viss baskunskap inom språk- och läsförmåga hos eleverna. Därför är en av de viktigaste utgångspunkterna när du arbetar med elever med språkstörning att undervisningen fokuserar på skolans språkliga krav. Språket kan behöva stötts och stärkas på alla nivåer, som ordförråd, grammatik, muntlig och skriftlig uttrycksförmåga och förmåga till socialt samspel. En del språkliga förmågor kan eleven behöva träna enskilt, i intensiva perioder. Det är viktigt att stödja elever med avkodningssvårigheter men det har visat sig att problem med läsförståelse har större påverkan på skolresultaten. Det är alltså viktigt att stödja elever att utveckla sin läsförståelse, till exempel genom att de får lyssna på upplästa texter parallellt med lästräningen.

Elevens delaktighet

Elever har rätt att vara delaktiga i frågor som rör dem själva, och vuxna behöver dessutom elevernas kunskap, åsikter och förslag på lösningar – som ofta är andra än de som vuxna har tänkt ut. De vuxna i skolan har ett viktigt uppdrag i att hjälpa elever med språkstörning att utveckla och behålla en känsla av medbestämmande och makt över sin egen situation, att skapa framtidshopp och att sätta upp realistiska mål.

En viktig del i det här är också att prata med eleven om både styrkor och svårigheter och att benämna den eller de diagnoser som eleven har. Både i Sverige och internationellt har barns rätt till information om sina funktionsnedsättningar belysts i olika rapporter. De slår fast att barn och unga har rätt att få information om sig själva på ett sätt som de kan ta till sig och förstå. Många barn upplever det som en lättnad att få ett namn på sin funktionsnedsättning och kunskap och förståelse för de egna förmågorna. Här är det bra att ta hjälp av elevhälsan och den eller de som har varit med i utredningarna. Självklart är

det eleven och föräldrarna som bestämmer över vad och hur man berättar, och för vem.

3. Språkstörning i gymnasieåldern och vuxenlivet

Tidigare tänkte man att språkstörning för det mesta drabbade ett isolerat språkligt område, och att den så småningom växte bort. Idag vet vi att de språkliga svårigheterna påverkar flera delar av språket och att de kvarstår genom livet. De visar sig också inom nya områden som får konsekvenser även på den icke-språkliga utvecklingen. Ibland leder det här till att man behöver komplettera eller ändra diagnoser.

Trots detta minskar ofta stödet till elever med språkstörning ju äldre de blir. En orsak till det kan vara att språkstörning är en delvis dold funktionsnedsättning som kan vara svår att upptäcka i vardagligt tal hos en ungdom eller vuxen person. Logopeden och forskaren Anna-Eva Hallin har sammanställt en lista över hur problemen kan visa sig hos äldre elever:

- De upplever en stor skoltrötthet.
- De har svårt att koncentrera sig.
- De har svårt att fråga efter mer information som gör det lättare att förstå.
- De ställer ofta allmänna frågor istället för specifika frågor.
- De håller med istället för att ge sig in i diskussioner.
- De drar sig undan eller utesluts från gruppaktiviteter.
- De ger sig ogärna in i diskussioner.

Själva uttrycker eleverna kanske att de glömmer väldigt mycket, att lärarnas genomgångar är svåra, eller att det är knepigt att komma ihåg vad de har läst.

Ibland är det så att språkstörningen bara märks i en nedsatt läs- och skrivförmåga. I formella testningar har det dock visat sig att elever som tidigare har fått diagnosen språkstörning har kvarstående svårigheter som får konsekvenser för skolresultaten även i gymnasieåldern.

Ordförrådet är centralt för att lyckas i skolan. Elever med språkstörning har ofta svårigheter med att lära in och lagra ord. De har oftast också läst mindre än sina jämnåriga. Detta ger konsekvenser för inläring och prestation i skolämnen. En suttonåring som har läst eller lyssnat regelbundet på texter kan ha cirka 50 000 till 70 000 ord i sitt ordförråd, medan den som inte har läst eller lyssnat till texter kanske bara har cirka 15 000 till 17 000 ord. Det kan jämföras med att man för att kunna hänga med i nyhetsändringar och förstå texten i en dagstidning behöver ha ett ordförråd på minst 50 000 ord. En språkriktad undervisning i alla ämnen där elever med språkstörning får tillräcklig repetition, förförståelse, visualisering och förklaringar är alltså väsentligt för att de ska ha en möjlighet att klara kraven i skolan.

Ibland blir de pragmatiska svårigheterna tydligare under ungdomstiden och vuxenlivet. Då är de språkliga kraven högre, inte bara i skolan, utan också i samspelet med andra. Det kan handla om svårigheter när det gäller att hänga med i skämt eller ironi, att förstå kommunikationen i sociala medier och sms, eller att bygga nära vänskaps- och kärleksrelationer. Till exempel kan det vara svårt att skifta mellan det mer formella språket i en studiesituation eller på en arbetsplats, jargongen bland kompisarna och samspelet i en nära relation. De här svårigheterna kan leda till många missförstånd och en social utsatthet som blir tydligare när det inte längre alltid finns skolpersonal, föräldrar eller andra vuxna runtomkring som har förståelse och kan hjälpa till att styra upp situationer.

Läs- och skrivförmåga

Både svenska och internationella uppföljningsstudier har visat att elever som under de tidiga skolåren har svårigheter med avkodning, läsförståelse, stavning och fonologisk medvetenhet ofta utvecklar sin förmåga att avkoda text under skolåren. Svårigheterna med läsförståelse och stavning kvarstår däremot och finns kvar även efter avslutad skolgång. Det är viktigt att känna till att bristande läsförståelse med största sannolikhet har större påverkan på skolframgång än vad svårigheter att avkoda text har.

Stödinsatser

Ungdomar och vuxna med språkstörning har olika behov av stöd. Det är viktigt att följa upp med kartläggning och bedömning för att se vilka styrkor och vilka svårigheter som eleven har. Du behöver identifiera vad eleven behöver just nu för att få störst möjlighet att tillägna sig nya kunskaper och för att kunna klara av vardagen och må bra.

Ungdomar med språkstörning har en lägre måluppfyllelse än jämnåriga, vilket kanske inte är så konstigt med tanke på att utbildning ställer höga krav på språklig förmåga, arbetsminne och läs- och skrivförmåga. En språkstörning kan utgöra ett stort hinder vid en teoretisk utbildning eller för ett arbete som kräver mycket läsning och skrivande, medan den kanske inte märks så mycket vid mer praktiska uppgifter. Men även de praktisk-estetiska ämnena i skolan ställer krav på teoretisk kunskap vilket leder till att elever ofta misslyckas med att nå målen även där, trots att de kanske klarar de praktiska momenten bra. Du kan dock göra en hel del för att en elev med språkstörning ska få en chans att närma sig måluppfyllelse i så hög utsträckning som möjligt. Det är aldrig försent att stärka språket både genom att ge kompensation och språkliga strategier. En tumregel är att de första skolåren till största del bör vikas åt att utveckla språkliga färdigheter och läs- och skrivförmåga, medan det för ungdomen eller den vuxne handlar alltmer om att bygga upp kompensatoriska strategier, och att bli självständig i att använda dem.

För den som har svårigheter med läsning och skrivning kan olika lärverktyg och appar spela en viktig roll både för skolarbetet och för vardagsfungerandet. Här är det viktigt att tänka på att de personer som behöver kompensatoriska

verktyg mest ofta är de som också behöver mest stöd i användandet. Ge tid och var noggrann med att förklara och förtydliga funktionen.

Det är nödvändigt med långvariga insatser och ett samarbete mellan lärare i olika ämnen och över professionsgränserna i skolan. Precis som yngre elever kan äldre elever och vuxna behöva konkret stöd för att utveckla och behålla sociala relationer och klara av vardagens aktiviteter. Det kan handla om att gå på en arbetsintervju eller att ta körkort. Det här är situationer som ställer höga språkliga krav både i tal och skrift och där träning och stöttning kan behövas.

Studier har visat att unga vuxna med språkstörning bor hemma längre, har svårare att få ett arbete och att hitta en partner. De har oftare också psykiska besvär jämfört med genomsnittet. En lägre utbildningsnivå är också vanligt, och endast ett fåtal går vidare till akademiska studier. I intervjuer med unga vuxna med språkstörning ger de själva uttryck för ett behov av fortsatt stöd och anpassningar i form av till exempel mindre grupper i samband med studier.

Specialpedagogiska skolmyndighetens sakkunniga inom språkstörning har sammanställt denna text. De har valt ut och beskrivit rön från internationell forskning som är relevanta för lärare och fritidspedagoger. Texten finns även i en version som innehåller direkta referenser till forskningen, och den versionen är granskad av ett flertal experter på området. För läsvänlighetens skull har denna textversion inga sådana referenser, men de kan lämnas ut på begäran.

Nedan finns förslag på svenska verk som passar för den som vill ha ytterligare fördjupning inom området. I de verken finns direkthänvisningar till samma forskning som denna text bygger på.

Vill du veta mer?

Här finns förslag på litteratur för fördjupning inom området.

Arnqvist, A., Björn, M., Dahlin, K., Elwér, Å., Eriksson Gustavsson, A-L., Gustafson, S. & Samuelsson, S. (2009). *Dyslexi och andra svårigheter med språket*. Stockholm: Natur & Kultur.

Bjar, L. & Liberg, C. (red.). (2010). *Barn utvecklar sitt språk (andra upplagan)*. Lund: Studentlitteratur.

Bruce, B., Sventelius, E., Ivarsson, U. & Svensson, A-K. (2016). *Språklig sårbarhet i förskola och skola: barnet, språket och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur.

Gillberg, C. (2018). *Essence: Om adhd, autism och andra utvecklingsavvikelser*. Stockholm: Natur & kultur.

Hallin, A. E. (2019). *Förstå och arbeta med språkstörning*. Stockholm: Natur & Kultur.

Språkstörning i olika åldrar

Nettelblatt, U. & Salameh, E-K. (2007). *Språkutveckling och språkstörning hos barn. Del 1, Fonologi, grammatik, lexikon*. Lund: Studentlitteratur.

Nettelblatt, U. & Salameh, E-K. (2013). *Språkutveckling och språkstörning hos barn. Del 2, Pragmatik – teorier, utveckling och svårigheter*. Lund: Studentlitteratur.

Salameh, E-K. & Nettelblatt, U. (2018). *Språkutveckling och språkstörning hos barn. Del 3, Flerspråkighet – utveckling och svårigheter*. Lund: Studentlitteratur.